

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ
РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ
ДРУГИЙ СЕНАТ

у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі)

м. Київ
16 вересня 2021 року
№ 6-р(II)/2021

Справа № 3-349/2018 (4800/18,
1328/19, 3621/19, 6/20)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі суддів:

Головатого Сергія Петровича - головуючого, доповідача,
Городовенка Віктора Валентиновича - доповідача,
Лемака Василя Васильовича,
Мойсика Володимира Романовича,
Первомайського Олега Олексійовича,
Сліденка Ігоря Дмитровича,
Юровської Галини Валентинівни,

розглянув на засіданні справу за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України.

Заслухавши суддів-доповідачів Головатого С.П., Городовенка В.В. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

установив:

1. До Конституційного Суду України звернулися:

Крупко Дмитро Володимирович із клопотанням розглянути питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України (далі - Кодекс);

Костін Володимир Володимирович із клопотанням розглянути питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кодексу;

Мельниченко Олександр Степанович із клопотанням розглянути питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кодексу;

Гогін Віктор Іванович із клопотанням розглянути питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кодексу.

Згідно з приписами частини першої статті 81 Кодексу „до осіб, що відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання“.

Відповідно до приписів частини першої статті 82 Кодексу „особам, що відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі, невідбута частина покарання може бути замінена судом більш м'яким покаранням. У цих випадках більш м'яке покарання

призначається в межах строків, установлених у Загальній частині цього Кодексу для даного виду покарання, і не повинне перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного вироком“.

Суб'єкти права на конституційну скаргу стверджують, що частина перша статті 81, частина перша статті 82 Кодексу не відповідають частині другій статті 28 Конституції України, оскільки не врегульовують питання умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі або заміни невідбутої частини покарання у вигляді довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням. Вони вважають, що на підставі статті 28 Конституції України мають право на перегляд покарання у вигляді довічного позбавлення волі, а також право знати, за якими критеріями та коли саме такий перегляд може бути здійснено. Автори клопотань також стверджують, що згідно з практикою Європейського суду з прав людини брак реалістичної перспективи бути звільненими від відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі суперечить Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі - Конвенція).

2. Вирішуючи порушені в конституційних скаргах питання, Конституційний Суд України виходить із такого.

2.1. Відповідно до статті 3 Конституції України людину та її гідність визнано найвищою цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (частини перша, друга).

Людина є скарбом Природи, звідки й походять притаманні людині за народженням права і свободи, тобто ті, що природні. Людська гідність як джерело всіх прав і свобод людини та їх основа є однією із засадничих цінностей українського конституційного ладу. Із статті 3 Конституції України випливає обов'язок держави забезпечувати охорону та захист людської гідності. Такий обов'язок покладено на всіх суб'єктів публічної влади. Верховна Рада України, ухвалюючи закони, має гарантувати належний захист та реалізацію прав і свобод людини, що є однією з умов забезпечення людської гідності як природної цінності. Своєю чергою, суди мають тлумачити юридичні норми так, щоб під час їх застосування це не завдавало шкоди людській гідності.

Конституційний Суд України в Рішенні від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 сформулював юридичну позицію, згідно з якою держава, виконуючи свій головний обов'язок - утвердження і забезпечення прав і свобод людини - повинна не тільки утримуватися від порушень або непропорційних обмежень прав і свобод людини, але й уживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією; із цією метою законодавець та інші органи публічної влади мають забезпечувати ефективне юридичне регулювання, яке відповідає конституційним принципам і нормам, та створювати механізми, що є невідмінними для задоволення потреб та інтересів людини (абзац перший пункту 3 мотивувальної частини).

Стаття 28 Конституції України гарантує, що кожен має право на повагу до його гідності (частина перша), а також що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню (частина друга).

У Рішенні від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018 Конституційний Суд України констатував, що право людини на повагу до її гідності, як і її право на життя, є невідокремним, невідчуженим, непорушним та підлягає безумовному захистові з боку держави (друге речення абзацу четвертого підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини).

В аспекті розгляду цієї справи Конституційний Суд України зазначає, що право на повагу до гідності людини має безумовний характер; у міжнародному публічному праві це виражено через загальновизнану формулу - *jus cogens* (імперативна норма), яка категорично забороняє всі форми нелюдських або таких, що принижують гідність, поводжень або покарань. Отже, приписи статті 3, частин першої та другої статті 28 Конституції України становлять імператив для держави щодо забезпечення юридичних гарантій володіти гідністю, властивою кожній людині від народження. Цей імператив поширюється на ставлення держави до осіб, засуджених до обмеження або позбавлення волі. Відповідно до частини третьої статті 63 Конституції України засуджені особи користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, що їх визначено законом і встановлено за вироком суду. Хоча засудження особи, яка вчинила протиправне діяння, до відбування покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі неминуче матиме наслідком обмеження її права на свободу і недоторканність, це не означає, що державі дозволено посягати на людську гідність, обмежувати її або заперечувати.

2.2. Наслідком приєднання України до європейського правопорядку в питанні людських прав шляхом ратифікації Конвенції є те, що запровадження і застосування кримінальних покарань у національному правопорядкові не може здійснюватися лише відповідно до національних критеріїв кримінального правосуддя. У цьому питанні обов'язок держави - керуватися також міжнародними стандартами в ділянці людських прав, зокрема тими, що стосуються людської гідності осіб, щодо яких застосовується покарання. Одним із таких стандартів є принцип, у якому втілено ідею: «Усі особи володіють людською гідністю, котру має бути захищено. Це стосується осіб, які зазнають кари, навіть тих, що скоїли найжахливіші злочини. Хоч кара неминуче обмежує людські права тих, хто її зазнав, вона не може відійняти в них їхньої засадничої гідності. Існує тісний зв'язок між захистом людської гідності всіх людей і заборонаю певних видів покарання, визначуваних по-різному як „жорстокі та виняткові“ або „нелюдські та такі, що принижують гідність“». Верховний суд США 2011 року визнав таке: „В'язні зберігають за собою саму сутність людської гідності, що є притаманною всім людям. Поважання цієї гідності оживляє заборону Восьмої Поправки стосовно жорстокого й надзвичайного покарання“ [рішення у справі *Brown v. Plata*, 563 US 493, 510 (2011)]» [*Dirk van Zyl Smith and Catherine Appleton. Life Imprisonment: A Global Human Rights Analysis. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, 2019. P. 15-16*].

Людську гідність проголошено засадничою цінністю в документах міжнародного права, зокрема в Статуті Організації Об'єднаних Націй 1945 року та Всесвітній декларації людських прав („Загальна декларація прав людини“) 1948 року. У преамбулі Міжнародного пакту про

громадянські й політичні права 1966 року (далі - Пакт) констатовано, що в нормовані ним права походять від гідності, властивої людині. Так само в преамбулі Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права 1966 року зазначено, що людська гідність властива всім членам людської родини, їхні права як рівні та невідокремні впливають із властивої людині гідності. Комітет Організації Об'єднаних Націй з прав людини в Загальному коментарі № 21 до статті 10 Пакту виснував, що „людяне ставлення до всіх осіб, кого позбавлено волі, та з повагою до їхньої гідності - є засадничим та всевітньо застосовним правилом“ (пункт 4) [Загальний коментар № 21 до Міжнародного пакту про громадянські й політичні права: стаття 10 (людяне ставлення до осіб, позбавлених волі), 10 квітня 1992 року]. В основі всевітнього руху в напрямі ширшого визнання прав ув'язнених лежить „засадниче визнання того, що в'язні не є рабами держави, а радше вони - це ті, кого управнено на визнання того, що їм належать ті самі права, що й будь-кому іншому з громадян, понад те - що й будь-якій іншій людині“ [Dirk van Zyl Smith and Catherine Appleton. Life Imprisonment: A Global Human Rights Analysis. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, 2019. P. 19].

У рішеннях Європейського суду з прав людини та інших конвенційних органів поняття „людська гідність“ постає як вагомий чинник тлумачення Конвенції: на підставі цього поняття визначають абсолютну межу можливого втручання держави в людські права. Ключовою в цьому питанні є стаття 3 Конвенції, відповідно до якої встановлено заборону катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання. Стаття 3 Конвенції як імперативна норма „охороняє одну із засадничих цінностей демократичного суспільства та встановлює безумовну заборону катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання“ [рішення в справі *Kafkaris v. Cyprus* від 12 лютого 2008 року (заява № 21906/04), § 95]. Європейський суд із прав людини на підставі концепції людської гідності шляхом тлумачення статті 3 Конвенції зазначив, що застосування покарання особи в такий спосіб, що до людини „ставляться як до об'єкта влади властей“, навіть не спричиняючи для неї серйозних або довготривалих фізіологічних наслідків, „становило насильство над власне тим, що є однією з головних цілей статті 3 - захищати саме гідність особи і фізичну недоторканність“ [рішення в справі *Tyler v. the United Kingdom* від 25 квітня 1978 року (заява № 5856/72), § 33].

Поняття „людська гідність“ - ключовий елемент у практиці Суду Справедливості Європейського Союзу. Так, зокрема, в одній зі справ наголошено, що засадниче право на людську гідність і недоторканність слід розглядати як невіддільну частину європейського правопорядку (рішення в справі *C-337/98 Kingdom of the Netherlands v. European Parliament and Council of the European Union* від 9 жовтня 2001 року).

2.3. Практиці низки органів конституційної юрисдикції європейських країн притаманне визнання гідності людини як сутнісної основи всіх інших людських прав.

Зокрема, Конституційний Трибунал Республіки Польща означив: „людська гідність <...> як незрівнянна (трансцендентна) цінність, будучи найвищою *vis-à-vis* всіх людських прав і свобод (оскільки вона становить їх джерело), є прироченою та невідчуженою; вона притаманна людині й не може зазнавати замаху внаслідок діяльності законодавця або дій інших органів влади. У цьому сенсі людина завжди зберігає свою гідність, і жодне діяння не може спричинити позбавлення людини гідності або її порушення“ (Рішення від 22 лютого 2005 року, К 10/04, § 5).

Федеральний Конституційний Суд Німеччини в справі про довічне позбавлення волі констатував таке: „Повага і захист людської гідності належать до установчих принципів Зasadничого Закону. Вільна людська особистість та її гідність являють собою найвищу юридичну цінність в рамках відповідного конституції порядку (див. BVerfGE 6, 32 (41); 27, 1 (6); 30, 173 (193); 32, 98 (108)). На державну владу в усіх формах її прояву покладається обов'язок поважати гідність людини і захищати її. <...> Вимога поважати людську гідність, зокрема, означає, що заборонено жакливі, нелюдські та принизливі покарання (BVerfGE 1, 332 (348); 6, 389 (439)). Особу, що вчинила кримінальне правопорушення, не може бути перетворено на простий об'єкт боротьби зі злочинністю з порушенням її захищеної конституційним правом соціальної претензії на цінність та на захист (BVerfGE 28, 389 (391)). Мають бути збережені засадничі передумови індивідуальної та соціальної екзистенції людини. Тому з частини 1 статті 1 Зasadничого Закону в поєднанні з принципом соціальної держави має бути витлумачено обов'язок держави (і це, зокрема, має діяти для виконання кримінальних покарань) щодо забезпечення нею такого мінімуму екзистенції, який передусім взагалі означатиме існування, яке гідне людини. Саме з таким розумінням людської гідності не поєднуюватиметься те, якщо держава претендуватиме на примусове позбавлення людини її свободи без того, що в неї щонайменше повинен бути шанс отримати можливість долучитись до свободи знову“ (Рішення від 21 червня 1977 року, BVerfGE 30, С.ІІ.1).

Конституційний Суд Румунії дійшов висновку, що „гідність людини є невідчуженою властивістю людини <...>. Гідність є притаманною людині цінністю, що має ту саму цінність щодо кожної особи“ (Рішення від 7 грудня 2011 року № 1.576).

Конституційний Суд Литовської Республіки виходячи з того, що людська гідність є головним джерелом прав особи, що походять від властивої людині гідності, зазначив: „Життя людини й людська гідність становлять цілісність особистості; вони виражають сутність існування людини. Життя і гідність є невідчуженими властивостями людини, і через це їх не можна розглядати відокремлено одне від одного. Уроджені людські права - це вроджені можливості людини, що забезпечують її людську гідність у всіх сферах суспільного життя. Вони становлять той мінімум, ту відправну точку, від якої всі інші права зростають і поповнюються, та становлять цінності, що їх беззаперечно визнано міжнародною спільнотою“ (Рішення від 9 грудня 1998 року, справа № 2/98, § 4). Цей суд дійшов, зокрема, і таких висновків: „Сам той факт, що законодавець, регулюючи відносини, пов'язані із забезпеченням дотримання людських прав і свобод, повинен гарантувати їх захист, становить одну з вимог щодо забезпечення людської гідності як конституційної цінності. Обов'язок держави забезпечувати захист і оборону людської гідності означає, що державним інституціям та посадовцям не можна безпідставно обмежувати людські права і свободи, ставитися до людини лише як до суб'єкта, що належить до певної соціальної, економічної, професійної або іншої

категорії. У кожному разі людину слід розглядати як вільну особу, людську гідність якої не може бути порушено. На державних інституціях та посадовцях лежить обов'язок додержувати людської гідності як особливої цінності. Також зневажання людськими правами і свободами може порушувати людську гідність“ (Рішення від 29 грудня 2004 року, справа № 8/02-16/02-25/02-9/03-10/03-11/03-36/03-37/03-06/04-09/04-20/04-26/04-30/04-31/04-32/04-34/04-41/04, розділ III, § 11).

У переважній більшості європейських держав домінує підхід, відповідно до якого людська гідність як конституційне право є абсолютною, її не може бути обмежено та порушено за жодних умов.

У справі Конституційного Суду Угорщини зазначено, що „право на життя та людську гідність є абсолютним суб'єктивним правом, тобто його не можна обмежувати та зменшувати, оскільки воно є засадничим правом, яке має бути непорушним законом“ (Розбіжна думка судді Конституційного Суду Угорщини *Lábady Tamás* до Рішення 48/1998 (XI. 23.) АВ).

Федеральний Конституційний Суд Німеччини, розглядаючи питання про те, чи підлягає захисту гідність людини після її смерті, констатував, що „було б несумісним із гарантованим конституцією приписом про недоторканність людської гідності, що її покладено в основу всіх засадничих прав, якби людину з притаманною їй гідністю завдяки її буттю як особистості було б зневажено або принижено в цій загальній вимозі поважати її також і після смерті. З огляду на це покладений частиною 1 статті 1 Засадничого Закону на всю державну владу обов'язок забезпечувати особі захист від посягань на її людську гідність не припиняє діяти також і після її смерті“ (Рішення від 24 лютого 1971 року, BVerfGE 30, § 6).

3. Конституцією України встановлено, що виключно закони України визначають, зокрема, діяння, які є злочинами, та відповідальність за них (пункт 22 частини першої статті 92).

Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кодекс, який ґрунтується на Конституції України та загально визнаних принципах і нормах міжнародного права; закони України про кримінальну відповідальність мають відповідати приписам чинних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (частини перша, п'ята статті 3 Кодексу).

Згідно з приписами Кодексу довічне позбавлення волі є одним із основних видів покарань (пункт 12 частини першої статті 51, частина перша статті 52), які встановлено за вчинення особливо тяжких злочинів, і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених Кодексом, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк (частина перша статті 64). Конституційний Суд України вважає, що покарання у вигляді довічного позбавлення волі є винятковим та найсуворішим видом покарання, що його встановлено Кодексом за вчинення вичерпного переліку особливо тяжких злочинів, найнебезпечніших для суспільства і держави, коли позбавлення волі на певний строк не може досягти мети покарання.

Категорія справедливості передбачає, що покарання за злочин має бути домірним злочинів, зокрема передбачений законом склад злочину та рамки покарання мають відповідати один одному (абзац п'ятий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004).

Із Рішення Конституційного Суду України від 26 січня 2011 року № 1-рп/2011 вбачається, що заміна Верховною Радою України смертної кари на довічне позбавлення волі була обумовлена потребою дотримання принципів домірності тяжкості злочину і покарання за його вчинення, справедливості в кримінальному праві (абзац третій пункту 4 мотивувальної частини).

Європейський суд із прав людини вважає: „Із принципу правовладдя [*the rule of law*], складовим елементом якого є стаття 7 [Конвенції], випливає, що під час судового розгляду до будь-якого караного діяння буде застосовано покарання, яке законодавець вважає домірним“ [рішення в справі *Scoppola v. Italy* (№ 2) від 17 вересня 2009 року (заява № 10249/03), § 108].

На підставі викладеного Конституційний Суд України вважає, що виокремлення Кодексом довічного позбавлення волі як виняткового й найсуворішого виду покарання узгоджується з принципами домірності тяжкості злочину і покарання за його вчинення, справедливості в кримінальному праві. Однак з метою реалізації зазначених принципів у кримінальному праві і в рамках функціонування інститутів умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та/або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким має бути виокремлено порядок дострокового звільнення засуджених від відбування покарання на довічне позбавлення волі, який врахував би юридичну природу цього виду покарання та не допускав його урівнювання з іншими видами кримінального покарання.

3.1. Згідно з частиною першою статті 50 Кодексу покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною в учиненні кримінального правопорушення, і полягає в установленому законом обмеженні прав і свобод засудженого. У Кодексі також чітко визначено мету покарання винної особи: „2. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. 3. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність“ (частини друга, третя статті 50).

Із статті 50 Кодексу випливає, що мета застосування покарання містить такі складники: каральний, ізолювальний, виховний, стримувальний. Отже, покарання особи, чию винуватість установив суд, зокрема, має не лише захистити суспільство, але й бути потрібним і достатнім для її виправлення.

Приписи кримінально-виконавчого законодавства України, регламентуючи порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, вказують на те, що його метою є захист інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації

засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими (статті 1, 2 Кримінально-виконавчого кодексу України).

Чинне українське законодавство визначає „виправлення засудженого“ як „процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки“, а „ресоціалізацію“ - як „свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві“; при цьому доконечною умовою ресоціалізації засудженого є його „виправлення“ (стаття 6 Кримінально-виконавчого кодексу України).

У випадку призначення судом покарання шляхом позбавлення волі винуватої особи, зокрема й засудження її до довічного позбавлення волі, постає позитивний обов'язок держави сприяти в підготовленні такої особи до її можливої реінтеграції в суспільство (соціальної реабілітації) виходячи з того, що перед державою повсякчас стоїть вимога забезпечити кожного засобами, що дозволяють б вести повноцінний спосіб життя у вільному суспільстві. В аспекті розгляду цієї справи є підстави стверджувати, що виправлення та соціальна реабілітація - як складові елементи мети будь-якого кримінального покарання - є правом особи, котру засуджено до довічного позбавлення волі.

3.2. Право особи на виправлення (*reformation*) та на соціальну реабілітацію (*social rehabilitation*) гарантовано частиною третьою статті 10 Пакту, відповідно до якої держави зобов'язалися, що „пенітенціарна система включатиме таке ставлення до в'язнів, за якого неодмінною метою буде їх виправлення і соціальна реабілітація“. Комітет Організації Об'єднаних Націй з прав людини в коментарі до статті 10 Пакту зазначив, зокрема, що „жодна пенітенціарна система не повинна бути лише каральною; вона має істотно намагатися досягти виправлення та соціальної реабілітації в'язня“ (пункт 10) [Загальний коментар № 21 до Міжнародного пакту про громадянські й політичні права: стаття 10 (людяне ставлення до осіб, позбавлених волі), 10 квітня 1992 року]. Отже, йдеться про позитивний обов'язок держави щодо соціальної реабілітації.

3.3. Практикою Європейського суду з прав людини сформульовано загальні принципи застосування кари на довічне позбавлення волі в національних правопорядках в аспекті вимоги соціальної реабілітації та реінтеграції в суспільство. Так, зокрема, у рішенні у справі *Hutchinson v. the United Kingdom* від 17 січня 2017 року (заява № 57592/08) зазначено, що «у контексті статті 8 Конвенції „акцент на реабілітації та реінтеграції став обов'язковим чинником, який держави-учасниці мають враховувати під час розроблення своєї політики в ділянці обрання покарань“ (*Khoroshenko v. Russia* [ВП], заява № 41418/04, § 121, ЄСПЛ 2015; див. також справи, на які зроблено посилання в <...> рішенні в справі *Murray v. Netherlands*, § 102). Аналогічні міркування застосовано і за статтею 3 Конвенції з огляду на те, що поважання людської гідності вимагає від адміністрації установ виконання покарань того, щоб вони намагалися досягти реабілітації засуджених до довічного позбавлення волі (<...> рішення в справі *Murray v. Netherlands* <...>, § 103 та § 104)» (§ 43).

У рішенні в справі *Петухов проти України* (№ 2) від 12 березня 2019 року (заява № 41216/13) Європейський суд із прав людини зазначив, що „політика європейських країн щодо обрання покарань наразі загострює увагу на реабілітаційній меті позбавлення волі, навіть у випадку засуджених до довічного позбавлення волі (<...> рішення у справі *Matiošaitis and Others v. Lithuania*, § 163). Засудженим до довічного позбавлення волі має надаватися можливість реабілітації. Щодо обсягу покладених у зв'язку з цим на державу обов'язків Суд вважає, що хоча держави не несуть відповідальності за реабілітацію засуджених до довічного позбавлення волі, тим не менше вони зобов'язані забезпечити таким засудженим можливість реабілітації. В іншому разі засуджений до довічного позбавлення волі може бути позбавлений можливості реабілітації, унаслідок чого потрібний для зменшення строку довічного позбавлення волі перегляд, під час якого здійснюється оцінювання прогресу в реабілітації, не матиме наслідком пом'якшення, зменшення або звільнення від відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі, або умовно-дострокове звільнення засудженого. Обов'язок забезпечувати можливість реабілітації має розглядатись як обов'язок вживати заходів, а не досягати результату. Однак він означає позитивний обов'язок забезпечити в установі виконання покарань для засуджених до довічного позбавлення волі такий режим, який є сумісним із метою реабілітації та дозволяє таким засудженим досягнути в ній прогресу. У цьому контексті Суд уже встановив, що такий обов'язок існує тоді, коли режим установи виконання покарань або умови тримання під вартою перешкоджають реабілітації (<...> рішення у справі *Murray v. the Netherlands*, § 104 з подальшими посиланнями). <...> Суд зазначає, що в Україні засуджених до довічного позбавлення волі відокремлено від інших засуджених і вони щодня проводять до двадцяти трьох годин у своїх камерах, які зазвичай розраховані на двох або трьох засуджених, з мінімально організованою діяльністю та спілкуванням <...>. Уряд не пояснив, як саме за таких умов засуджені можуть досягти прогресу в реабілітації. <...> Отже, Суд не може не дійти висновку, що наявний в Україні режим для засуджених до довічного позбавлення волі є несумісним із метою реабілітації“ (§§ 181, 182, 184).

Федеральний Конституційний Суд Німеччини в рішенні в справі про довічне позбавлення волі зазначив таке: «Уже і до цього часу виконання покарань у Федеративній Республіці Німеччина не було чистим „виконанням заради тримання“, а було „виконанням заради певного поводження“, спрямованого на ресоціалізацію ув'язнених. Це також відповідає дотеперішній судовій практиці Федерального Конституційного Суду в питаннях виконання кримінальних покарань. Суд неодноразово наголошував на тому, що вимога забезпечення ресоціалізації відповідає, з погляду конституційного права, усвідомленню суспільством самого себе як такого, що надає людській гідності центрального значення <...>. Цей інтерес до ресоціалізації осіб, що вчинили злочин, спирається на визначення в частині 1 статті 2 [Стаття 2. Засадничого Закону: „(1) Кожен має право на розвиток своєї особистості тією мірою, що воно не порушує права інших осіб і не порушує конституційного порядку або морального закону“] у поєднанні зі статтею 1 Засадничого Закону [Стаття 1.: „(1) Людська гідність недоторканна. Поважати та

захистити її - обов'язок всієї державної влади. (2) Тому німецький народ визнає непорушні й невідчуженні людські права як основу будь-якої людської спільноти, миру і справедливості в світі. (3) Наведені нижче засадничі права є обов'язковими для законодавчої, виконавчої та судової влади як безпосередньо застосовне право“]. Засуджений повинен отримати шанс знову влитися в спільноту після відбуття його покарання (BVerfGE 35, 202 (235 f.) - Lebach; 36, 174 (188)). Завданням держави є здійснити в рамках прийнятних можливостей всі законодавчі заходи, які є придатними і потрібними для досягнення ув'язненими цієї цілі виконання покарань» (Рішення від 21 червня 1977 року, BVerfGE 30, С.ІІ.2.с).

У контексті українського конституційного правопорядку інтерес ув'язненого в соціальній реабілітації (ресоціалізації) впливає зі статті 23 Конституції України, відповідно до якої кожній людині гарантовано право на „вільний розвиток своєї особистості“ в суспільстві, „в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості“, у поєднанні зі статтею 3 Конституції України, що визначає гідність людини як найвищу цінність. Такий підхід дає змогу вести мову про право особи розвивати свою особистість вільно в поєднанні із захистом людської гідності.

3.4. „Кара на довічне позбавлення волі - це призначене судом покарання на невизначений строк, що обчислюється з моменту винесення обвинувального вироку за карний злочин, яке вимагає утримування засудженого у в'язниці до завершення його/її біологічного життя або до звільнення судовим, квазісудовим, виконавчим або адміністративним порядком на підставі визнання того, що в'язень далі не становитиме загрози загальові“ (Європейський комітет із питань запобігання катуванню чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню, 25th General Report, СРТ/Inf(2016)10, п. 68). Отже, така кара - це ув'язнення на невизначений період часу. Вона породжує єдині в своєму роді страждання, оскільки позбавляє в'язня можливості мати визначеність у питанні свого звільнення якогось конкретного дня в майбутньому. Невизначеність такого характеру є дуже болісною для засуджених до довічного позбавлення волі без перспективи звільнення. Така невизначеність і породжувана нею болісність є згубними для людської гідності. Тому, як свідчить практика Європейського суду з прав людини, неодмінною є вимога перегляду покарання на довічне ув'язнення, що застосовується як інструмент захисту людської гідності з огляду на зв'язок між надією на звільнення та людською гідністю. У контексті європейського правопорядку в ділянці людських прав „само поняття звільнення поєднане з тією ідеєю, що людська гідність має стосунок до ресоціалізації довічно ув'язненої особи. Із цього випливає: звільнення означає, що довічно ув'язненим належить мати перспективу повернення в суспільство, якщо їх було ресоціалізовано та їх уже більше не вважають загрозою суспільству, і таке повернення відбувається тоді, коли вони все ще здатні бути активними членами суспільства“ [Dirk van Zyl Smith and Catherine Appleton. Life Imprisonment: A Global Human Rights Analysis. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, 2019. P. 236].

В українському конституційному контексті зв'язок між надією на звільнення та людською гідністю міститься в понятті „право кожного на вільний розвиток“ (стаття 23 Конституції України).

Із практики Європейського суду з прав людини впливає стандарт щодо застосування країнами Європи кари на довічне ув'язнення з неодмінною вимогою перегляду цього виду покарання та щодо критеріїв і умов перегляду. В одному з рішень Європейський суд із прав людини зазначив таке:

„43. <...> неодмінний перегляд має враховувати прогрес, якого в'язень досяг відносно реабілітації, оцінюючи те, чи був прогрес настільки істотним, що триваюче тримання під вартою вже не можна виправдовувати легітимними пенологічними підставами (<...> рішення в справі *Vinter and Others v. the United Kingdom*, §§ 113-116). Тому перегляд, що його обмежено лише підставами гуманності, є неповним (<...> там само, § 127).

44. Установлені в національному законодавстві критерії та умови перегляду мають бути достатньою мірою чіткими й визначеними, а також відображати відповідну практику Суду. Визначеність у цьому питанні є не тільки загальною вимогою принципу правовладдя [*the rule of law*], а й лежить в основі процесу реабілітації, який може бути ускладнено, якщо порядок перегляду покарання та перспективи звільнення є нечіткими або невизначеними. Отже, в'язням, кого було засуджено до довічного позбавлення волі, належить від самого початку знати, як вони мають чинити, щоб питання про їхнє дострокове звільнення можна було переглянути, та за яких умов такий перегляд є можливим. Таке стосується і питання щодо того, коли саме відбуватиметься перегляд покарання або коли про такий перегляд можна буде клопотати (<...> рішення у справі *Vinter and Others v. the United Kingdom*, § 122). У зв'язку з цим Суд зазначив, що відповідні порівняльні та міжнародні документи чітко передбачають, що перегляд має відбуватися не пізніше ніж через двадцять п'ять років після покарання та з періодичними переглядами потому (<...> там само, §§ 68, 118, 119 і 120). Водночас Суд також зазначив, що це питання входить до простору обдумування [*the margin of appreciation*], що його має бути надано Договірним державам у питаннях здійснення правосуддя та обрання покарання (<...> там само, §§ 104, 105 і 120).

45. Щодо характеру перегляду Суд наголосив, що з огляду на простір обдумування, що його має бути надано Договірним державам, до завдань Суду не належить визначати, органи якої влади здійснюватимуть такий перегляд - судової чи виконавчої (<...> рішення у справі *Vinter and Others v. the United Kingdom*, § 120). Отже, кожна держава самостійно визначає, хто здійснює такий перегляд - органи судової чи органи виконавчої влади“ [рішення в справі *Hutchinson v. the United Kingdom* від 17 січня 2017 року (заява № 57592/08), §§ 43-45].

Убачається, що механізм перегляду покарання у вигляді довічного позбавлення волі відповідатиме статті 3 Конвенції, якщо він ґрунтуватиметься на таких принципах:

«1) принцип законності („норми з достатньою мірою чіткості й визначеності“, „вимоги, що їх закладено в національному законодавстві“);

2) принцип оцінювання пенологічних причин подальшого утримування в'язнів під вартою на основі „об'єктивних, заздалегідь установлених критеріїв“, які включають ресоціалізацію (спеціальну превенцію), стримування (загальну превенцію) та кару;

3) принцип оцінювання в задалегідь установлені часові рамки й, у випадку довічно ув'язнених, „не пізніше, ніж через 25 років після ухвалення вироку/призначення покарання з подальшим періодичним переглядом“;

4) принцип справедливих процесуальних гарантій, які включають щонайменше обов'язок навести причини відмови звільнити в'язня або рішення повернути його до в'язниці;

5) принцип перегляду судовим порядком» [пункт 13 Частково збіжної думки судді *Paulo Pinto de Albuquerque* до рішення Європейського суду з прав людини в справі *Murray v. Netherlands* від 26 квітня 2016 року (заява № 10511/10)].

3.5. Досліджуючи питання про те, чи приписи Кодексу надають можливість звільнити від покарання засуджених до довічного позбавлення волі осіб та/або звільнити їх від відбування такого покарання, Конституційний Суд України дійшов висновку, що Кодекс не містить приписів, які визначали б порядок звільнення таких осіб. Пряма можливість їх звільнення визначена у частині другій статті 87 Кодексу, за якою актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у вигляді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років.

Суди, що розглядали клопотання заявників стосовно умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни їм невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням, відмовили в задоволенні таких клопотань, зокрема, й на тій підставі, що „чинним законодавством передбачено можливість заміни покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням шляхом помилування засудженого, що у повній мірі відповідає вимогам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини“ (ухвала Львівського апеляційного суду від 16 квітня 2019 року в справі Мельниченка О.С.; ухвала Донецького апеляційного суду від 17 січня 2019 року в справі Костіна В.В.).

Відповідно до пункту 27 статті 106 Конституції України Президент України може звільнити особу, засуджену до довічного позбавлення волі, від відбування покарання шляхом її помилування. У статті 87 Кодексу визначено, що Президент України здійснює помилування стосовно індивідуально визначеної особи (частина перша); актом про помилування може бути здійснено заміну засудженому призначеного судом покарання у вигляді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років (частина друга). Засуджений до довічного позбавлення волі може подати клопотання про його помилування після відбуття ним покарання не менше двадцяти п'яти років призначеного покарання (частина сьома статті 151 Кримінально-виконавчого кодексу України).

Вирішуючи питання про те, чи порушила Україна Конвенцію, Європейський суд із прав людини в справі *Петухов проти України* (№ 2) (заява № 41216/13) дослідив порядок здійснення Президентом України помилування, що його затверджено Указом Президента України „Про Положення про порядок здійснення помилування“ від 21 квітня 2015 року № 223/2015, та в рішенні від 12 березня 2019 року в цій справі дійшов висновку, що встановлений порядок не відповідає вимогам статті 3 Конвенції. Зокрема, Європейський суд із прав людини зазначив, що „порядок помилування в Україні не зобов'язує ні Комісію з питань помилування [Комісія при Президентові України в питаннях помилування], ні Президента України обґрунтовувати свої рішення, що їх ухвалюють за клопотаннями про помилування“ (§ 177). У зазначеній справі Європейський суд із прав людини установив, що в Президента України та підконтрольних йому органів державної влади немає обов'язку обґрунтовувати свої рішення за клопотаннями про помилування, тому „за таких обставин здійснення засудженими до довічного позбавлення волі свого права на перегляд їхнього покарання у вигляді довічного позбавлення волі через президентське помилування не може вважатися таким, що його захищено достатніми процесуальними гарантіями“ (§ 179). У світлі зазначених міркувань Європейський суд із прав людини дійшов висновку, що „в Україні президентські повноваження щодо здійснення помилування є сучасним еквівалентом королівської прерогативи пощади, заснованої на принципі гуманності, а не заснованому на пенологічних підставах та такому, що містить процесуальні гарантії, механізми задля перегляду стану справ в'язня, з тим, щоб установити, чи досягнуто коректування особи, покараної на довічне позбавлення волі“ (§ 180).

Перевіряючи конституційність довічного позбавлення волі, зокрема в світлі частини першої статті 1 Зasadничого Закону Німеччини та принципу правної держави, Федеральний Конституційний Суд Німеччини зазначив, що „гідне людини виконання довічного позбавлення волі може бути гарантоване лише в тому разі, якщо засуджений має конкретний і в принципі реальний шанс із часом знову отримати свободу; адже стрижень людської гідності вважатиметься порушеним у тому разі, якщо засуджений не зважаючи на розвиток його особистості буде позбавлений будь-якої надії знову набути своєї свободи. Задля того, аби цей шанс, який саме й робить виконання довічного позбавлення волі прийнятним з огляду на розуміння гідності особи, дійсно існував у тому вигляді, який відповідає вимогам конституційного права, лише інститут помилування вважається недостатнім“ (Рішення від 21 червня 1977 року, BVerfGE 30, С.ІІІ.4.а).

У цьому аспекті, на думку Конституційного Суду України, порядок звільнення від відбування покарання на довічне позбавлення волі внаслідок помилування не можна вважати таким, що містить реальну перспективу звільнення в розумінні принципів, що їх сформулював Європейський суд із прав людини в своїй практиці щодо тлумачення статті 3 Конвенції.

3.5.1. Європейський суд із прав людини констатував порушення Україною статті 3 Конвенції на підставі того, що покарання у вигляді довічного позбавлення волі є покаранням без перспективи звільнення також, зокрема, у таких рішеннях: у справі *Петухов проти України* (№ 2) від 12 березня 2019 року (заява № 41216/13); у справі *Старішко проти України* від 15 жовтня 2020 року (заява № 61839/12); у справі *Лопата та інші проти України* від 10 грудня 2020 року (заява № 84210/17 та 23 інші); у справі *Дембо та інші проти України* від 11 березня 2021 року (заява № 2778/18 та 46 інших); у справі *Русанду проти України* від 1 квітня 2021 року (заява № 23047/20); у справі *Фарзієв та інші проти України* від 1 квітня 2021 року (заява № 63747/14 та 23 інші); у справі *П'ятченко та інші проти України* від 15 квітня 2021 року (заява № 22851/20 та 2 інші); у справі *Борисенко та інші проти України* від 15 квітня 2021 року (заява

№ 19102/20 та 5 інших); у справі *Полторацький проти України* від 22 квітня 2021 року (заява № 11551/13); у справі *Баранов та інші проти України* від 20 травня 2021 року (заява № 15027/20 та 3 інші); у справі *Чистяков та інші проти України* від 10 червня 2021 року (заява № 46896/18 та 3 інші); у справі *Манойлов та інші проти України* від 10 червня 2021 року (заява № 21845/20 та 3 інші).

3.5.2. У рішенні в справі *Петухов проти України* (№ 2) від 12 березня 2019 року (заява № 41216/13) Європейський суд із прав людини з огляду на кількість поданих заяв стосовно того, що неможливо є зміна покарання у вигляді довічного позбавлення волі, та на вірогідність надходження нових заяв щодо цього самого питання, посилаючись на статтю 46 Конвенції, зокрема, зазначив: „<...> оскільки ця справа стосується браку можливості скоротити покарання у вигляді довічного позбавлення волі, вона свідчить про наявність системної проблеми, для розв'язання якої слід ужити заходів загального характеру. Характер установленого статтею 3 Конвенції порушення свідчить, що для належного виконання цього рішення від держави-відповідача вимагатиметься впровадження реформи системи перегляду покарань у вигляді довічного позбавлення волі. Відповідно до стандартів, розроблених практикою Суду, механізм такого перегляду має гарантувати в кожному конкретному випадку перевірку того, чи триває тримання під вартою обґрунтовано легітимними пенологічними підставами, та має надавати засудженим до довічного позбавлення волі можливість завбачувати з певним ступенем точності, що їм слід чинити для того, щоб питання щодо їх звільнення було розглянуто, та за яких умов це буде можливим“ (§ 194).

З огляду на установлення Європейським судом із прав людини факту порушення Україною статті 3 Конвенції на підставі того, що покарання у вигляді довічного позбавлення волі є покаранням без перспективи звільнення, та з урахуванням того, що частина друга статті 28 Конституції України є тотожною статті 3 Конвенції, Конституційний Суд України вважає, що встановлене Кодексом покарання у вигляді довічного позбавлення волі як покарання без перспективи звільнення є несумісним із вимогами Конституції України.

3.5.3. Наявності перспективи звільнення від покарання у вигляді довічного позбавлення волі вимагає також Пакт, стаття 7 якого містить заборону катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання. Комітет Організації Об'єднаних Націй з прав людини в рішенні у справі *Bronson Blessington and Matthew Elliot v. Australia* від 22 жовтня 2014 року дійшов висновку про те, що стаття 7 Пакту у взаємозв'язку, зокрема, з пунктом 3 його статті 10 (згідно з яким пенітенціарну систему має бути націлено на реабілітацію ув'язненого) вимагає, щоб була наявною можливість переглянути покарання у вигляді довічного позбавлення волі, а також перспектива звільнення від нього незалежно від тяжкості злочину й обставин його вчинення. У пункті 7.7 цього рішення Комітет Організації Об'єднаних Націй з прав людини зазначив, зокрема, що „<...> це не означає, що звільнення має бути надано неодмінно. Скоріше це означає, що звільнення не має бути просто теоретичною можливістю, і що процедура перегляду має бути детальною та такою, що дозволить національній владі оцінити конкретний прогрес, що його досяг засуджений у питанні реабілітації, та обґрунтувати подальше ув'язнення“.

Комітет Міністрів Ради Європи в Резолюції „Про поводження з особами, засудженими до тривалих строків ув'язнення“ від 17 лютого 1976 року № (76)2 рекомендував державам-членам Ради Європи, зокрема, забезпечувати, за можливості якнайшвидше, перегляд справ усіх в'язнів з метою з'ясування можливості умовного звільнення (пункт 9); надавати ув'язненим умовне звільнення з дотриманням передбачених законом вимог щодо тривалості відбутого строку покарання, як тільки з'являється можливість прогнозу позитивної поведінки ув'язненого; міркування стосовно загального запобігання злочинності не повинні бути виправданням відмови в умовному звільненні (пункт 10); поширювати на осіб, яких засуджено до довічного ув'язнення, дію тих самих принципів, що застосовуються до засуджених на тривалі строки позбавлення волі (пункт 11). Аби зменшити несприятливі наслідки позбавлення волі й сприяти поверненню ув'язненого до суспільства на умовах, які гарантували б безпеку суспільства, Комітет Міністрів Ради Європи в Додатку до Рекомендації „Про умовне звільнення (умовно-дострокове звільнення)“ від 24 вересня 2003 року № Rec(2003)22 наголосив, що „мета умовного звільнення - допомогти ув'язненим здійснити перехід від життя у в'язниці до законослухняного життя в суспільстві за допомогою нагляду та умов після звільнення, що сприяють цій меті, а також сприяють громадській безпеці та зменшенню злочинності в суспільстві“ (пункт 3); „умовне звільнення має бути доступним за законом кожному ув'язненому, зокрема особам, засудженим до довічного позбавлення волі“ (пункт 4а). У Пояснювальному меморандумі до цієї рекомендації стосовно пункту 4 зазначено: „Ув'язнених, яких засуджено до довічного позбавлення волі, також не слід позбавляти надії на звільнення. По-перше, ніхто не може обґрунтовано стверджувати, що всі особи, кого позбавлено волі довічно, назавжди залишаться небезпечними для суспільства. По-друге, тримання осіб, які не мають надії на звільнення, створює серйозні адміністративні проблеми щодо винайдення заохочень в площині співпраці та уникнення глибокої поведінки, виконання програм особистого розвитку, організації планів виконання вироків та безпечності. Отже, країни, законодавство яких містить приписи щодо фактично пожиттєвого ув'язнення, повинні створити можливості для перегляду такого ув'язнення через певну кількість років і через рівні проміжки часу, щоб з'ясувати, чи може ув'язнений, якого засуджено до довічного позбавлення волі, відбутися решту покарання в суспільстві та за яких умов і заходів нагляду“.

3.5.4. За результатами візитів до України у 2016 та 2017 роках Європейський комітет із питань запобігання катуванню чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню рекомендував Україні створити реалістичну перспективу звільнення від довічного позбавлення волі: „...Комітет змушений нагадати про основний принцип, що для того, щоб зменшити шкідливі наслідки ув'язнення та сприяти реінтеграції в'язнів із гарантуванням безпеки громади на волі, закон має передбачати реалістичну перспективу умовного звільнення для всіх засуджених, включно із засудженими до довічного позбавлення волі. Натепер це все ще не зроблено“ (Доповідь 2016 року, [СРТ/Inf (2017) 15], п. 40); „Комітет знову закликає українську владу внести зміни до законодавства з тим, щоб забезпечити можливість умовного

(дострокового) звільнення для всіх засуджених до довічного позбавлення волі, за умови оцінки загрози, яку вони становлять для суспільства, на підставі індивідуальної оцінки ризиків“ (Доповідь 2017 року, [СРТ/Inf (2018) 41], п. 81).

4. Відповідно до частини першої статті 81 та частини першої статті 82 Кодексу обидва інститути кримінального права - умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким - може бути застосовано, зокрема, до осіб, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосовано після фактичного відбуття засудженим, зокрема, не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин (пункт 3 частини третьої статті 81 Кодексу).

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким можлива після фактичного відбуття засудженим не менше половини строку покарання, призначеного судом, зокрема, за умисний тяжкий злочин (пункт 2 частини четвертої статті 82 Кодексу).

Досліджуючи питання можливості застосування до осіб, які відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі, інститутів умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та/або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням, Конституційний Суд України виходить із того, що поняття „довічне позбавлення волі“ означає строк позбавлення волі, що триває до завершення життя. Строк відбуття покарання у вигляді довічного позбавлення волі охоплює проміжок часу між двома подіями в часі: перша - момент набуття вироком юридичної сили, друга - яка неминує коли-небудь настає - смерть. Тому визначити певну частину строку відбування покарання особи, засудженої до довічного позбавлення волі, з метою застосування до неї статей 81, 82 Кодексу неможливо. Статті 81, 82 Кодексу не містять особливого та належного порядку дострокового звільнення від відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі, відповідно до якого особу, засуджену до цього виду покарання, можна було б достроково звільнити від його відбування, зважаючи на принципи домірності тяжкості злочину і покарання за його вчинення та вимоги справедливості в кримінальному праві. До того ж поширення статей 81, 82 Кодексу на осіб, котрих засуджено до довічного позбавлення волі, без визначення для них особливого та належного порядку їх дострокового звільнення від відбування цього покарання спричинить юридичну невизначеність у правозастосуванні зазначених статей. Унаслідок цього унеможливлено досягнути мету покарання, як її визначено в частині другій статті 50 Кодексу, а саме таких її складових елементів, як виправлення особи, котру засуджено до довічного позбавлення волі, та ресоціалізацію такої особи. Наведене також свідчить про невиконання державою її позитивного обов'язку сприяти в підготовленні засудженої до довічного позбавлення волі особи до її можливої ресоціалізації/реінтеграції в суспільство. Отже, засуджена до довічного позбавлення волі особа позбавлена можливості реалізувати право довести своє виправлення та право на ресоціалізацію, а відповідно й можливості перегляду її покарання з метою оцінювання процесу змін, які відбулися в особистості такої засудженої особи, та ступеня її небезпеки для суспільства як передумови її повернення до суспільства. Потреба в такому перегляді впливає з частини другої статті 65 Кодексу, згідно з якою особі, яка вчинила злочин, має бути призначено покарання, що є потрібним і достатнім для її виправлення та попередження нових злочинів.

Незастосовність до осіб, які відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі, інституту умовно-дострокового звільнення від відбування такого покарання, який унормовано статтею 81 Кодексу, та/або інституту заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, як його передбачено в статті 82 Кодексу, в системному зв'язку з іншими приписами Кодексу, якими врегульовано питання покарання довічним позбавленням волі, свідчить про відсутність будь-якої перспективи звільнення таких осіб. У контексті українського законодавства такий вид покарання, як довічне позбавлення волі, має наслідком довічне виключення особи з суспільства, що має суто каральну функцію.

Конституційний Суд України вважає, що довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання не суперечить приписам частини першої статті 3, статті 23, частини другої статті 28 Конституції України, якщо засудженому до такого виду покарання на законодавчому рівні гарантовано право на дострокове звільнення від відбування такого покарання та/або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням.

Водночас довічне позбавлення волі особи без подальшої можливості її звільнення означає урівняння строку довічного позбавлення волі з позбавленням волі до завершення природного життя людини, а отже, заперечує не тільки мету покарання, а й саму сутність людської гідності, ставить під сумнів її абсолютний характер та становить порушення позитивного обов'язку держави захищати гідність людини, а отже, не відповідає частині першій статті 3, статті 23, частині другій статті 28, частині третій статті 63 Конституції України.

4.1. З метою реалізації статей 3, 23, 28 Конституції України та приведення Кодексу у відповідність до Конституції України, а також з огляду на міжнародні зобов'язання, що їх взяла на себе Україна шляхом набуття членства в Раді Європи, обов'язком Верховної Ради України є законодавчо забезпечити реалістичну перспективу звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, від подальшого відбування такого покарання шляхом унормування порядку заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням або умовно-дострокового звільнення. При цьому потрібно враховувати, що заміна невідбутої частини покарання у вигляді довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням не має бути передумовою умовно-дострокового звільнення. Окрім того, Конституційний Суд України вважає, що особі, котру засуджено до довічного позбавлення волі, має бути також, за її потреби, забезпечено безперешкодне надання безоплатної правничої допомоги з метою належного підготовки документів, що потребуються, та захисту її інтересів під час розгляду питання про умовно-дострокове звільнення та/або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням шляхом судового перегляду.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151¹, 151², 152, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94, 97 Закону України „Про Конституційний Суд України“ Конституційний Суд України

вирішив:

1. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), частину першу статті 81, частину першу статті 82 Кримінального кодексу України в тім, що вони унеможливають їх застосування до осіб, яких засуджено до відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

2. Зобов'язати Верховну Раду України невідкладно привести нормативне регулювання, установлене статтями 81, 82 Кримінального кодексу України, у відповідність до Конституції України та цього Рішення.

3. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у „Віснику Конституційного Суду України“.

**ДРУГИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

Публікації документа

- **Офіційний вісник України** від 19.10.2021 – 2021 р., № 80, стор. 407, стаття 5079, код акта 107530/2021

